

SOCIÁLNA POMOC

Sociálnu pomoc môžeme chápať v dvoch rovinách – v rovine obsahu a rozsahu poskytovanej pomoci a v rovine cieľa. V rovine obsahu a rozsahu poskytovanej pomoci ju môžeme vidieť v jej širšom význame ako systém pomoci všetkým, ktorí sa ocitli v obtiažnej sociálnej situácii, alebo v užšom význame ako chudobinské zaopatrenie. V rovine cieľa môžeme hovoriť o pomoci, ktorej cieľom je chudobných dostať pod kontrolu a prípadne ich aktivizovať, pretože chudobu považuje spoločnosť za potenciálne ohrozenie, alebo o dobročinnosti, ktorá je cieľom samým v sebe, pretože chudoba je súčasťou božieho poriadku na svete.

V tomto texte sa hovorí o sociálnej pomoci ako o systéme a ako o činnosti kontroly. V súlade s tým budeme za sociálnu pomoc považovať inštitucionalizovanú reakciu spoločnosti na sociálnu depriváciu¹ s cieľom obmedziť výskyt deprivácie a riešiť jej negatívne dopady.

CHARAKTER SOCIÁLNEJ POMOCI

Až do prelomu 19. a 20. storočia chudobinská starostlivosť bola v zásade jedinou formou pomoci chudobným zo strany verejnej správy. S postupným zavádzaním a rozširovaním *welfare state* rástla nádej, že realizácia povinného sociálneho zabezpečenia, vrátane štátnej garancie minimálnych sociálnych štandardov a rozsiahlej ponuky sociálnych služieb zlikviduje chudobu. Nádej sa nenaplnila a v 70. a najmä 80. rokoch sa začali hľadať nové prístupy a riešenia. Vychádzali zo skutočnosti, že sa zmenil charakter chudoby a poskytovanie iba sociálnych dávok a sociálnej starostlivosti nestačí na boj s chudobou. Základom nových prístupov sa stalo presvedčenie, že človek má právo nielen na pomoc zo strany spoločnosti na úrovni minima existencie, ale aj na to, aby táto pomoc neznamerala riziko tzv. pasce chudoby a aby rešpektovala jeho ľudskú dôstojnosť. Ide teda o to, aby sa človek stal aktívnou súčasťou tejto pomoci a aby posilňovala jeho aktívnu úlohu pri prekonávaní svojich vlastných problémov. Za cieľ sociálnej pomoci sa začala považovať taká pomoc, ktorá napomáha svojpomoci. Toto presvedčenie vychádzalo z hnutia ľudských práv (pozri Gewerith 1981 a Lomaski 1984) a zo zmien v chápaní ľudskej dôstojnosti (pozri Golinowska 1994: 168).

Rastúca chudoba v rozširujúcich sa lokálnych etnických spoločenstvách však ukázala, že na ceste od pasívnej starostlivosti k aktivizujúcej pomoci bude potrebné prekonať nielen problém nedostatočných príjmov a nezamestnanosti, ale najmä problém sociálnej exklúzie. Znamená to ochrániť ľudí pred sociálnym vylúčením ako príčinou novej podoby chudoby a rozvinúť politiku integrácie (pozri: Vztahy... 1991). Koncom 90. rokov sa tieto zmeny zavŕšili formulovaním sociálnej pomoci ako nástroja na posilnenie sociálnej súdržnosti spoločnosti (pozri: Rozmanitosť... 2000). Poskytovať sociálnu pomoc preto znamená nielen garantovať takú pomoc na úrovni minima existencie a aktivizovať k svojpomoci, ale poskytovať aj pomoc v integrácii do spoločnosti a vytvárať tak podmienky na posilnenie sociálnej súdržnosti spoločnosti.

Najprv boli odstránené zbytky chudobinskej starostlivosti z 19. storočia. Právo na pomoc zo strany orgánov verejnej správy sa prestalo obmedzovať iba na vybrané skupiny, ale rozšírilo sa na všetkých občanov štátu. V súvislosti s tým sa niektoré formy pomoci začali meniť na nárokovateľné a pri splnení kritérií pre jej poskytnutie bola lokálna verejná správa

¹ Túto časť definície som prevzal od T. Kaźmierczaka (1998: 17), ktorý zároveň upozorňuje na to, že sociálna pomoc nie je jedinou reakciou spoločnosti na depriváciu – vidí tiež alternatívnu reakciu v kriminalizácii a penalizácii deprivácie.

už povinná túto pomoc nielen poskytnúť, ale aj v stanovenom rozsahu. Znižuje sa tiež rozsah informácií, ktoré sa vyžadujú od žiadateľov o podporu, čím sa do istej miery začína uvoľňovať tradičná väzba medzi udeľovaním podpory a stigmatizáciou klientov sociálnej starostlivosti ako ľudí neschopných, lenivých a pod. V predchádzajúcom období práve táto stigmatizácia mala zabezpečiť, že spolu s čerpaním podpory z verejných zdrojov sa znížil sociálny status človeka. Čerpanie verejných zdrojov na individuálnu pomoc sa považovalo za ponížujúce a pre ľudí v potrebe malo byť čerpanie verejných zdrojov poslednou možnosťou. Do istej miery sa tak predchádzalo zneužívaniu týchto prostriedkov. Kritériá pre pridelovanie pomoci boli v súvislosti s tým formulované benevolentnejšie a pomoc sa stala dostupná pre širší okruh ľudí. Pomoc sa však zároveň začala považovať za nástroj k posilneniu sociálnej aktivity a suverenity sociálne odkázaných.

Presvedčenie, že každý človek má právo na minimálnu podporu vychádzalo z hnutia ľudských práv a zo zmien v chápaní ľudskej dôstojnosti. A. Gewerith (1981) považuje právo na minimálnu úroveň existencie za rovnaké právo ako právo človeka na slobodu. L. Lomaski (1984) odvodzuje právo na minimum existencie z faktu, že ľudia vzájomne spolupracujú a toto právo bolo v rámci dlhotrvalej spolupráce svojim spôsobom vyjednané. Spolupráca ľudí tak podľa neho tvorí morálny základ tohoto práva. Podľa S. Golinowskej (1994) H. Shue považuje právo na minimum existencie za základné právo človeka, ktoré nevzniklo počas historického vývoja spoločnosti, ale je ľudom vlastné od počiatku existencie človeka, a preto ho spoločnosť musí garantovať a vytvoriť k tomu adekvátne podmienky.

Zdôvodňovanie práva na minimum existencie ľudskou prirodzenosťou alebo prirodzeným vývojom spoločnosti neponúka však argumenty morálne. Tie sa odvodzujú z kontextu dôstojnosti človeka. S. Golinowska (1994) píše, že ľudská osoba sa považuje za jednotu prvkov telesných aj duchovných a škody, ktoré vznikajú na tele sú škodami na ľudskej osobe ako takej. Ak sa teda dovtedy chudoba považovala za nespravodlivosť, ale bola tolerovaná, pretože sa netýkala duše ako podstaty ľudskej osoby, tak odteraz sa chudoba a neuspokojovanie ľudských telesných potrieb považuje za násilie páchané na ľudskej osobe. Bieda je násilím, pretože „... ponízuje, pretože obmedzuje podmienky, v ktorých má človek slobodnú vôľu a je v stave riadiť sa hodnotami, ktoré súvisia s tým, že je ľudskou osobou. Ľudská dôstojnosť sa prejavuje držaním sa týchto hodnôt.“ (Golinowska, 1994: 168)

SOCIÁLNA DEPRIVÁCIA

V bežnej komunikácii a zvlášť v médiách možno často počuť, že pojmy ako chudoba, bieda, obťažne životné situácie, sociálna deprivácia, sociálne postihnutie a iné, sa používajú výmenne. Pre začiatok budeme postupovať podobne, pretože tieto pojmy majú veľmi neostré hranice. V ďalšom texte budeme obsah pojmu *deprivácia* upresňovať popisom jeho rôznych aspektov. Úvodom možno konštatovať, že deprivácia je prítomná v každej spoločnosti, ale v závislosti od času a miesta výskytu má rozdielne podoby. V súčasnosti má podobu masovej chudoby² alebo chudoby relatívnej, kedy sa týka takmer celej spoločnosti s málo početnými výnimkami - typické pre krajiny tretieho sveta a podobu chudoby, ktorá sa týka iba menšej časti spoločnosti, predovšetkým menších, čo je typické pre rozvinuté krajiny. Budeme sa zaoberať týmto druhým typom chudoby.

Chudoba absolútna a relatívna

Literatúra predmetu hovorí o chudobe absolútnej a o chudobe relatívnej. V súlade s prijatým východiskom možno hovoriť o deprivácii ako o chudobe absolútnej a relatívnej.

² Problematikou masovej chudoby sa zaoberal J.K. Galbraith (1987).

Pojem absolútnej chudoby vychádza z predpokladu, že existuje minimálne množstvo zdrojov, ktoré umožňujú udržať sa pri živote. Deprivácia má v tomto ponímaní predovšetkým biologický charakter, je teda javom objektívnym a nemenným a je možné ju likvidovať. Predstava o existencii absolútnej chudoby tvorí základ reziduálneho modelu sociálnej pomoci. P. Spicker (1993: 5) uvádza, že model absolútnej chudoby vytvoril pred viac ako 100 rokmi Charles Booth a neskôr ho rozpracoval Seeböhm Rowntree. Ako T. Kaźmierczak (1998: 21-22) uvádza, túto koncepciu chudoby charakterizuje R. Holmann (1981) takto:

- Hranica chudoby je určená na úrovni, ktorá umožňuje fyzicky prežiť a pretrvať. Chudoba sa teda týka všetkých tých, ktorí sa nachádzajú pod touto hranicou. Uspokojenie zo života, rozvoj intelektuálnych schopností sa tu ignorujú.
- Kvóta ktorá vymedzuje túto hranicu je určená extrémne.
- Model absolútnej chudoby nezohľadňuje spoločenský a kultúrny kontext.

Z kritiky modelu absolútnej chudoby vznikla koncepcia chudoby relatívnej. V súlade s ňou chudobným sa človek stáva vtedy, keď jeho príjmy, resp. životný štandard, sa veľmi odlišujú od zbytku spoločnosti v ktorej žije. Deprivácia ma teda predovšetkým charakter sociálny, subjektívny a premenlivý a nie je ju možné likvidovať, pretože jej existencia je integrálnou súčasťou spoločnosti. Predstava o existencii relatívnej chudoby tvorí základ inštitucionálneho modelu sociálnej pomoci. Ako Kaźmierczak uvádza, R. Holmann (1981) túto koncepciu chudoby charakterizuje takto:

- Podstatné je porovnávanie medzi jednotlivcami a medzi sociálnymi skupinami.
- Chudobní sú tí, ktorí sa v rámci priameho sociálne - kultúrneho prostredia majú horšie ako iní.
- Model relatívnej chudoby je spojený so sociálnou nerovnosťou v spoločnosti. Znamená to, že zlepšenie životného štandardu celej spoločnosti nemusí znamenať zníženie rozsahu chudoby.
- Model relatívnej chudoby predpokladá používanie hodnotiacich súdov.

S obidvomi týmito modelmi sa spája určitá komplikácia. Problém dal o sebe znať v podobe problému s organizačným zabezpečením chudobinského zaopatrenia a práva domovského ešte pred prvou svetovou vojnou. Ukázalo sa, že sociálna pomoc (v tom čase chudobinské zaopatrenie) sa napriek ustanoveniam zákona nemusí týkať všetkých, ktorým pomoc v zmysle zákona patrí, a že táto pomoc nemusí byť pre všetkých rovnaká.

Chudobinské zaopatrenie bolo spojené s domovským právom a s určitou predstavou o jeho nutnom rozsahu. Rozdiely medzi bývalou rakúskou a uhorskou časťou monarchie však ukazujú, že nie každý bol priradený k domovskej obci a keď už bol tak nie vždy mu pomoc prislúchala, resp. bola priznaná. To je prvý organizačný problém, ktorý sa týkal rakúskej aj uhorskej časti monarchie. Druhý spočíva v tom, že keď už bola pomoc poskytnutá, nie vždy to bolo v rozsahu, ktorý zabezpečoval dlhodobé prežitie, čo sa týkalo uhorskej časti monarchie.

Chudobinské zaopatrenie v Uhorsku malo skôr reštriktívny charakter, čo ho odlišovalo od viac univerzálneho v rakúskej časti monarchie. V Čechách, na Morave a v Sliezske bol „nárok na opatrovaní v chudobě nerozlučně spojen s právem domovským“ (Adámek, 1897: 62). Zákon uhorský „o nároku nemluvil a stanovil jen povinnost obce pečovat o chudé příslušníky“ (Deyl, 1968: 179). Rozsah tejto starostlivosti sa líšil „... ‘podle místních poměrů’ (podč. I.V.), čímž ponecháno obci na vůli zřizovati pro chudé patřičné ústavy a zařízení podle možnosti a vlastního prospěchu a výhody“ (Tvrdoň, 1936: 13). V historických zemiach koruny českej sa teda starostlivosť o chudobných odvíjala od presne špecifikovaného nároku jednotlivca na najnutnejšiu obživu a pomoc a v zemiach karpatských (Slovensko a Podkarpatská Rus) sa táto starostlivosť odvíjala od bližšie nešpecifikovanej povinnosti obce, ktorá mala možnosť rozhodovať podľa miestnych pomerov. Na jednej strane vláda zákona, na

druhej starostu. Zdalo by sa, že koncept absolútnej chudoby chráni tých najslabších pred svojvôľou tých, ktorí rozhodujú v mene celého lokálneho spoločenstva.

Podoba chudobinskej starostlivosti bola v období medzivojnového Československa ovplyvnená tým, že po roku 1918 nadobudla platnosť pre celé územie republiky novela rakúskeho domovského zákona z roku 1896. Tvrdoň (1924) uvádza:

„Přes všechny faktické rozdíly jednotlivých zemí a různorodost organisace chudinské veřejné péče v celé oblasti republiky, zůstává přece jádro a vůdčí zásada platného zákonodárství ta, že domovská obec jest povinna pečovati o své příslušníky v nouzi.

Právo domovské jest tudíž základnou pro opatření chudinské a připoutává břemeno chudinské k domovské obci.

Tato vůdčí zásada jest pojítkem všech zákonných norem a předpisů chudinské veřejné péče v republice Československé...“.

V paragrafoch 1, 2 a 3 zákona z roku 1896 sa hovorí:

„Práva domovského nabývá se výslovným přijetím do svazku domovského. Výslovné přijetí do svazku domovského nemůže býti odepřeno od obce pobytu tomu rakouskému státnímu občanu, který se po dosažení svéprávnosti po 10 let před ucházením se o právo domovské dobrovolně a nepřetržitě v obci té zdržoval. ... Žadatel nesmí dále za této ustanovené lhůty pobytu připadnouti za obtíž veřejnému zaopatření chudinskému.“ (Adámek, 1897: 19-20).

Rozsah verejného chudobinskeho zaopatrenia bol daný zákonom nadväzujúcim na zákon o domovskom práve. Išlo o *Rámcový zákon obecní daný dne 5. března 1862, č. 18. ř.z. pro zemi Českou, Slezsko a Moravu*³. Tiež ostal v platnosti po roku 1918:

„Nárok na chudinské zaopatření vztahuje se na nutnou výživu, nemocenské zaopatření, u dětí též na výchovu ...“ (Československá, 1931: 153-154). „Do samostatné působnosti obce spadá dále péče o chudé. Obec je povinna pečovati především o vlastné příslušníky (kteří v ní mají právo domovské), ale nesmí odepřiti nutnou podporu ani cizímu („přespolnímu“) chudému, ... Obec je povinna opatřiti pro chudé nutnou výživu i jiné nutné potřeby (byt, otop, ošacení, školní potřeby dětí, lékařskou pomoc, pohřeb).“ (Československá, 1931: 680)

V prenesenej pôsobnosti obce na rozdiel od dnešného stavu nemali v oblasti sociálnej ochrany a pomoci žiadne povinnosti.

Z prehľadu o verejnej chudobinskej starostlivosti (Tvrdoň: 1924: 8-12) je zrejmé, že v roku 1921 obce v českých zemiach vykazovali vo všeobecnosti menej obecných chudobných ako v roku 1901. Autor uvádza, že si to možno vysvetliť prijatím veľkých sociálnych zákonov, ktoré „... prevalili značnou část chudinského břemene z obcí na stát.“ Pri sčítaní obecných chudobných a ľudí podporovaných podľa nových zákonov, súčet je veľmi blízky počtu chudobných z roku 1901. To, čo je na celej veci zaujímavé z hľadiska Slovenska je, že na Slovensku naopak počet chudobných v starostlivosti obcí stúpol, ale napriek tomu nedosahuje ani zďaleka hodnôt v Čechách. Na ilustráciu možno uviesť údaj za Louny, ktoré vykazujú 13,5 podporovaných na 1000 obyvateľov, čo je najnižší počet v Čechách. Na Slovensku nedosahuje ani jedna župa vyšší počet ako 3,0 (okrem Bratislavy s počtom 10,4), Podkarpatská Rus vykazuje 1,3 obyvateľa.

Z uvedených údajov možno usudzovať, že čím chudobnejší kraj, tým menší rozsah ľudí, ktorým je priznaná chudobinská pomoc. To ale môže znamenať, že príslušníkom niektorých sociálnych kategórií nemusí byť priznaná vôbec, alebo iba v rozsahu, ktorý je

³ Stanovuje dvojakú pôsobnosť obce - samostatnú a prenesenú. V samostatnej pôsobnosti má obec okrem iného „pečovati o chudé a o obecné ústavy dobročinné“ a v prenesenej pôsobnosti obce o.i. „...spolupůsobily při provádění zákona o ochraně dětí v cizí péči a dětí nemanželských ...“ (Schelle, 1993: 78, 45).

z hľadiska dlhodobého prežitia (konceptu absolútnej chudoby) nedostatočný. Možno sa tak domnievať napríklad na základe postavenia Rómov za prvej republiky v ČSR. Podľa toho, ako ho opisuje F. Štampach (1933: 291-292), ako poznamenané všeobecnou nedôverou voči Rómom, dnes by sme povedali diskrimináciou,⁴ tak možno oprávnene očakávať, že Rómovia na Slovensku boli súčasťou verejnej chudobinskej starostlivosti skôr potenciálne ako fakticky a v Čechách zrejme vôbec nie, pretože kočovali a neboli priradení k žiadnej obci.

Situáciu z prvej polovice minulého storočia, kedy sa na rozdiel od jeho druhej polovice dalo hovoriť o určitom systéme sociálnej pomoci možno vo vzťahu ku konceptom chudoby charakterizovať takto: nezávisle od prijatého konceptu chudoby a súvisiaceho systému pomoci organizačné zabezpečenie jej poskytovania môže spôsobiť, že tí ktorí ju potrebujú, ju nie vždy dostanú, resp. nie vždy ju dostanú v požadovanom rozsahu. Vyplýva z toho, že v systéme poskytovania sociálnej pomoci by mali byť mechanizmy, ktoré ochraňujú tých najslabších v lokalite pred diskrimináciou.

Za príkladom takéhoto mechanizmu vráťme sa opätovne do pomerov za monarchie a za prvej republiky. Tak ako postupne obce prestali stačiť pokrývať rozsah nutnej starostlivosti a táto postupne prechádzala na „země“ a štát (za monarchie), resp. tesne po vojne sa znásobil rozsah nutnej pomoci a štát musel začať masívnejšie vstupovať do jej zabezpečenia, v popredí bola potreba zabezpečiť starostlivosť o nezaopatrené deti a mládež. Ide o záležitosť na ktorú verejnosť vždy citlivo reaguje, pretože nezávisle na čase a mieste, každá spoločnosť sa riadi normou, podľa ktorej o deti a mládež musí byť postarané v prvom rade. Ak je naplnenie tejto normy ohrozené, spoločnosť hľadá spôsoby nápravy. Dva z nich opisuje J. Houser (1968: 27) takto:

„V Čechách a na Moravě příslušela péče o mládež (pokud rodina na tuto péči nestačila) jako chudinská péče obcím, subsidiárně též okresům a zemím. [...] Nedostatečnost obecní péče vyvolala v život péči dobrovolnou. Postupně vznikaly a rozvíjely svoji činnost dobrovolné spolky, které přejímaly péči o nezaopatřené děti⁵. Již roku 1904 projevila se snaha vytvořit okresní komise péče o mládež, které měly koordinovat činnost spolků. Spolkový ráz zachovala si péče o mládež v českých zemích i později po první světové válce. Jinak byla upravena péče o mládež na Slovensku a na Zakarpatské Ukrajině. Tam tyto úkoly přejímala státní správa.“

Dôvody rozdielneho zabezpečenia tej istej potreby možno hľadať v rozdielnych kultúrnych a politických podmienkach oboch častí monarchie, ale to nie je teraz zaujímavé. Podstatné je, že existencia predstavy o tejto potrebe si vynútila riešenie. Neriešenie problému by verejnosť považovala, dnešnými slovami povedané, za diskrimináciu z titulu veku.

Rôzne pohľady na sociálnu depriváciu a jej podstatu

Ako uvádza P. Spicker (1993) sociálna deprivácia je, všeobecne berúc, objasňovaná vlastnosťami a charakteristikami tých, ktorých sa týka, alebo vlastnosťami a charakteristikami sociálnej štruktúry. Individualistická orientácia sa zameriava na vyjasnenie nekompetencií,

⁴ F. Štampach (1933: 291-292) vo svojej práci o Rómoch v Československu v období prvej republiky uvádza: „[...] velmi zřídka dosud dosahují cikáni zaměstnání vyššího nebo veřejného zájmu, ač jsou na př. Cikáni - železničari. Není to nedostatek nadání, nýbrž nedůvěra k nim, která brání, aby cikáni zaujali i výhodnější místa ve společnosti. ... I cikánu - státnímu zaměstnanci - nebývá v obcích ČSR (z kontextu je jasné, že ide o Slovensko - I.V.) povoleno vybudovati si rodinný domek v řadě necikánské, neboť pro cikány se vyhrazuje zvláštní cikánský „plac“, cikánská „rada“ (tj. místo pro cikánské domky).“

⁵ Cieľom týchto spolkov bolo vytvoriť vo všetkých súdnych okresoch centrá, ktoré by umožňovali spoluprácu občanov, spolkov a dobročinných zariadení s úradmi a verejnými korporáciami v starostlivosti o mládež (Šilhánová, 1992).

ktoré zodpovedajú za životnú situáciu ľudí, ktorých sa deprivácia týka. Orientácia štrukturalistická vidí depriváciu ako dôsledok existujúcej organizácie spoločnosti.

V rámci individualistickej orientácie sa hovorí o sociálnej deprivácii ako o dôsledku nekompetencie:

- Biologickej. Ľudia sa môžu stať chudobní pre zlé zdravie, pre rôzne druhy postihnutia duševného či telesného.
- Trhovej. Chudoba sa chápe ako dôsledok malej pracovitosti, nízkej efektívnosti práce, nešikovnosti. Za svoj osud si môže každý sám.
- Psychologickej. Ide o kumulovanie a reprodukovanie množstva problémov v určitých rodinách. Deje sa tak často pre určité vady osobnosti rodičov.
- Kultúrnej. Ide o kultúru chudoby O. Lewisa, v širšom ponímaní o medzigeneračný prenos deprivácie. Kultúra chudoby znemožňuje odísť zo sociálneho priestoru v ktorom dominuje, pretože nevybaví ľudí ktorí žijú v jej okruhu schopnosťami, ktoré sú k tomu potrebné, týchto ľudí immobilizuje a zotročuje, orientuje iba na prítomnosť.

V rámci štrukturalistickej orientácie ide o:

- Súvis medzi depriváciou a mocenskými vzťahmi.
- Chápanie sociálnej deprivácie ako dôsledku neefektívnosti sociálnych služieb, osvetu, zdravotníckych služieb, služieb na trhu práce.
- Existenciu *underclass*, sociálnej kategórie, ktorá sa skladá z jedincov, rodín a skupín, ktoré sa nachádzajú mimo spoločnosť a kumulujú takmer všetky oblasti, v ktorých sa sociálna deprivácia vyskytuje.

Podstata sociálnej deprivácie

Konštatujeme, že predstava o potrebe pomoci si vynucuje poskytovanie pomoci (adekvátne tradíciám, možnostiam a možno aj momentálnym skupinovým záujmom). V prvom rade ale musí existovať jasná predstava o potrebe, ktorá má byť inštitucionálne uspokojená.

Nielen pojem *deprivácia*, ale ani pojem *potreba* nie je pojmom jednoznačným. T. Kocowski (1982) píše o troch spôsoboch jeho chápania. V prvom rade potreba má význam motivačného procesu a je synonymom takých pojmov ako chcenie, žiadostivosť, pranie. Potrebu môžeme mať ale na mysli aj to, že nám niečo chýba. A v treťom význame sa pojem potreby týka vzťahov medzi prostredím a človekom. V tomto treťom význame P. Navrátil a L. Musil (2000) hovoria o potrebách v súvislosti s pojmom *sociálne fungovanie* a hovoria, že „... za cieľ sociálnej práce s menšinami a členy menšinových skupín [lze] považovať podporu jejich sociálního fungování z hlediska naplnění všech uvedených typů potřeb.“ Autori uvádzajú potreby fyziologické, psychologické, sociálne a noogénne. Pre optimálne sociálne fungovanie by mali byť uspokojené všetky tieto potreby.

Tradične je sociálne deprivácia spojená hlavne s potrebami existenčnými, prípadne užšie s fyziologickými. Musil s Navrátilom a tiež početní iní autori ale upozorňujú, že potreby nie sú autonómne, nevystupujú samostatne, ale tvoria celok v rámci ktorého sú vzájomne závislé. Keď v uspokojovaní niektorej z potrieb sú problémy, prejavuje sa to na uspokojovaní ostatných. Vyplýva z toho, že aj keď budeme v sociálnej deprivácii zdôrazňovať v súlade s tradíciou nízke príjmy alebo nedostatok materiálnych zdrojov, tak sociálna deprivácia sa bude týkať života človeka ako celku. A života človeka ako celku sa bude týkať tiež nezávisle od toho, či chudobu budeme chápať v súlade s konceptom chudoby absolútnej alebo relatívnej. Inými slovami, nech budeme sociálnu depriváciu chápať akokoľvek široko či úzko, vždy ju musíme vzťahovať na život človeka ako celok.

SOCIÁLNA POMOC V ČESKOSLOVENSKU V OBDOBÍ 1948 - 1989

Zmena spoločenského poriadku po roku 1948 bola podľa koryfejov socializmu tak zásadná, že predchádzajúci systém sociálneho zabezpečenia sa stal úplne nepoužiteľný a bolo potrebné vytvoriť úplne nový. Podľa ideológie komunizmu v tomto zriadení prestáva existovať chudoba ex definitione, a preto aj akékoľvek opatrenia na zmiernenie jej následkov a na prinavrátenie ľudí do stavu sociálnej svojbytnosti sú zbytočné. Inými slovami, ten kto pracuje, nemôže byť za socializmu chudobný v tom zmysle, že nemá zabezpečené uspokojovanie základných životných potrieb. Štát je od toho, aby každému pracujúcemu túto životnú istotu dal a tým mu dal aj najvyššiu slobodu akú v dejinách ľudstva mohol dostať, slobodu sociálnu. Štát sa stáva garantom sociálnych práv pracujúcich a preto sociálnu pomoc už nikto nikdy nebude potrebovať. Iba ak by nepracoval z vlastnej viny, ale potom je protispoločenský živel a podľa okrídleného hesla zo začiatkov budovania socializmu platí, že *kto nepracuje, nech neje*. Ako vidieť, komplex opatrení, ktoré dnes nazývame sociálnou pomocou, sa pre socializmus stáva neprijateľný aj z etických dôvodov. Sociálna pomoc pracujúceho človeka stigmatizuje a ponižuje, a to je ďalší dôvod, pre ktorý musí byť likvidovaná.

Sociálna politika socialistického štátu bola koncipovaná tak, aby bola zameraná na celé obyvateľstvo a aby nikto sociálnu pomoc nepotreboval. Jej základnými princípmi sa stali plná zamestnanosť garantovaná a vynucovaná štátom, stabilné a v maximálne možnej miere nivelizované platy a príjmy vôbec, klesajúce resp. neskôr relatívne stabilizované ceny (oboje bolo ekonomicky udržateľné iba počas prvých desať rokov budovania tzv. *sociálne najspravodlivejšieho systému na svete*), systém sociálneho zabezpečenia odvodený od znakov rôznych štatistických skupín vhodných pre plánovanie na celoštátnej úrovni, rast spoločenskej spotreby. Týmto princípom dominovala snaha plošnými sociálnymi opatreniami vytvoriť situáciu, kedy každý bude mať zabezpečené naplnenie základných sociálnych práv a potrieb, čo inými slovami znamená, že každý bude mať zabezpečenú existenciu na spoločensky akceptovateľnej úrovni, a to nezávisle od miery jeho osobného pričinenia. Toho druhu solidaritu môže realizovať výlučne štát a kompetencie územnej samosprávy v sociálnej pomoci musia byť výrazne obmedzené.

Najdôležitejším, aj keď nevysloveným princípom, sa ale stalo dosahovanie súhlasu alebo aspoň poslušnosti voči mocenskému centru prostredníctvom sociálnych opatrení. Najlepšie to ilustruje pojem „gulášový socializmus“, ktorý sa používal na vyjadrenie podstaty maďarskej varianty tzv. reálneho socializmu.

Oboje sa malo dosahovať plošnými sociálnymi opatreniami zameranými na určené štatistické skupiny obyvateľstva. V súvislosti s tým sa sociálna pomoc ako systém činností stáva v koncepcnej rovine nepoužiteľná. Jej prvky nachádzame však v realizovanej sociálnej politike socialistického štátu, pretože chudoba existovala aj za socializmu a režim musel na to nejako reagovať.

Sociálna politika prešla v rokoch tzv. budovania socializmu a komunizmu dvomi obdobiami - do konca rokov šesťdesiatych a do konca rokov osemdesiatych. V prvom období sa vyznačovala voluntarizmom a v druhom dominovaním politických cieľov. Voluntaristicky vytýčované ciele prvého obdobia boli financované z materiálnych a mravných zdrojov vytvorených v minulosti pred rokom 1948 a opatrenia prijímané v druhom období na podporu politických cieľov boli financované zo zdrojov budúcnosti - na účet zdevastovanej prírody, chátrajúcich budov a infraštruktúry a technologickej zaostalosti, a tým obrovského investičného zadĺženia budúcich generácií.

Obdobie od roku 1948 do polovice rokov šesťdesiatych sa vyznačovalo predovšetkým:

- Nivelizáciou príjmov v prospech menej kvalifikovaných skupín a zásadnou zmenou systému sociálnych dávok.

- Plošným zvyšovaním výšky sociálnych dávok a vlnami znižovania cien, ktoré prichádzali vždy na počesť nejakého zjazdu, plánu a pod. Cieľom bolo získať pre režim podporu obyvateľstva.

- Sociálne zabezpečenie a v rámci toho sociálna starostlivosť začali budovať svoje systémy okolo vybraných skupín obyvateľstva.⁶ Kritériá pre sociálnu pomoc tak boli za socializmu podriadené zásadám, ktoré sú tomuto druhu činností cudzie a zamieňajú ho za sociálne zaopatrenie, resp. nárokovateľné štátne sociálne dávky. Objektom sociálnej starostlivosti sa tak stali rodiny s deťmi, ekonomicky aktívne obyvateľstvo, osoby v poproduktívnom veku a osoby invalidné, osoby spoločensky neprispôsobené a dezintegrované - skrátka všetci obyvatelia, každý nejakým inak. Všetci platili a všetci dostávali.

Obdobie sedemdesiatych a osemdesiatych rokov znamenalo z politického hľadiska preferenciu sociálnych opatrení zameraných na neutralizáciu odporu obyvateľstva proti okupácii a existujúcej komunistickej moci. Začiatkom sedemdesiatych rokov boli zmrazené mzdy a ceny, zavedené výhodné pôžičky pre novomanželov, zvýšili sa sociálne dávky a dôchodky, bola predĺžená materská dovolenka do dvoch rokov veku dieťaťa. Cenou za tieto opatrenia bolo nielen čerpanie zdrojov budúcnosti, ale aj to, že sociálne príjmy, ktoré ľudia ľahko získavali zo štátneho rozpočtu, sa vďaka prudko sa rozvíjajúcemu čiernemu trhu práce, služieb a tovarov „prerозdeľovali“ do vyšších sociálnych vrstiev a do vrstvy vznikajúcich príživníkov (napr. rôzneho druhu priekupníci) a do vrstvy bohatnúcich obchodníkov s nedostatkovým tovarom.

Chudoba sa v období socializmu nesledovala. Praktické dôvody však vyvolali potrebu definovať pojem sociálnej potrebnosti, a preto bola stanovovaná v závislosti od konkrétneho účelu jednotlivých dávok. Tieto jednotlivé vymedzenia neboli jednotné, alebo nejakým vzájomne prepojené. Jasne stanovená hranica chudoby neexistovala a možno predpokladať, že štátu to prinášalo v sociálnej oblasti úspory. Za štatistickú hranicu chudoby preto M. Hiršl neoficiálne považoval rozpätie medzi hranicou existenčného minima⁷, a to na úrovni 42% priemerného ročného čistého príjmu a hranicou sociálneho minima na úrovni 56% priemerného príjmu.

V súlade s M. Hiršlom možno konštatovať (Hiršl, 1992):

- Podiel osôb pod hranicou sociálneho minima sa v Českej republike pohyboval od konca päťdesiatych rokov do konca rokov osemdesiatych v rozpätí 8,5% - 6%, t.j. s mierne klesajúcou tendenciou. Naproti tomu na Slovensku bolo v 1988-om roku 9% - 10% ľudí pod hranicou sociálneho minima, čo bolo výrazne menej ako koncom 50-tych rokov, kedy takýchto ľudí bolo až 21%.⁸ Tento vývoj bol umožnený napríklad aj tým, že od roku 1952 do

⁶ Bolo to zdanlivo v súlade s tendenciou, ktorej začiatok je možné vysledovať ešte v období pred prvou svetovou vojnou a v medzivojnovom období. Problém je len v tom, že táto tendencia sa netýkala sociálnej pomoci, ale toho, čo dnes označujeme ako štátna sociálna podpora. Zdá sa preto, že aj táto koncepcná zmena, tváriaca sa ako kontinuálny vývoj, bola prenesením vzorov od *Veľkého Brata*.

⁷ Existenčné minimum, podobne ako sociálna potrebnosť, bolo aj nebolo určené. V zákone osobitne definované nebolo, ale bolo možné ho spájať s výkonom zrážok zo mzdy v dôsledku výkonu rozhodnutia súdu podľa Občianskeho súdneho poriadku. Povinnému sa nesmela zraziť z mesačnej mzdy základná suma. Túto je možné považovať za existenčné minimum. Spôsob výpočtu základnej sumy ustanovovali osobitné predpisy, napr. nariadenie vlády č. 16/1983 Zb.

⁸ Svedčí to nielen o výraznom rozvoji Slovenska, ale aj o prerозdeľovacej politike socialistického štátu. Opatrenia, ktoré sa v tom období prijali na politickej úrovni mali nepochybne priaznivý vplyv na znižovanie rozsahu chudoby na Slovensku a na prevenciu chudoby. S uvedeným súvisí ale tiež otázka ceny, ktorú Slovensko za toto administratívne urýchlenie vývoja platilo a platí. V tejto súvislosti nemožno neupozorniť na rad investičných akcií, ktoré boli diktované nie ekonomickými dôvodami, ale sociálnymi. Do rôznych tzv. hladových dolín bolo treba priniesť, aspoň tak to chápali koryfeji socialistického Československa, prácu, blahobyt a pokrok. A tak sa budovali rôzne fabriky bez nadväzností na suroviny, kvalifikáciu ľudí a pod. Nie

začiatku šesťdesiatych rokov vzrástla reálna hodnota poskytovaných sociálnych dávok indexom 222 a v šesťdesiatych a sedemdesiatych rokoch hlavne sociálnymi opatreniami vo vzťahu k roľníckemu obyvateľstvu. Tento vývoj sa dosiahol použitím rovnostárskych a protivýkonových opatrení, ktoré sa zavádzali so súhlasom a podporou obyvateľstva a pre udržanie jeho súhlasu a podpory. Znižovanie počtu chudobných sa dosahovalo prostredníctvom plošného a prevažne preventívneho systému sociálneho zabezpečenia, ktorý sa však pre svoju nízku účinnosť stal mimoriadne drahý.

- Viac ako tri štvrtiny chudobných žilo v rodinách s deťmi. Hlavnou príčinou chudoby nebol nízky pracovný príjem žiteľa, ale - hlavne na Slovensku - vysoký počet vyživovaných osôb.

- Najpočetnejšou skupinou medzi chudobnými (zhruba polovica z celkového počtu) boli deti z úplných rodín, ale iba s jedným ekonomicky činným členom. Spravidla išlo o mladé domácnosti, v ktorých sa matka starala o deti vo veku do troch rokov. Zhruba štvrtina detí v tejto fáze životného cyklu nedosahovala úroveň sociálneho minima. Nízke príjmy sa u viac ako 90% týchto rodín zvýšili po troch rokoch, keď matka išla pracovať.

- Deti z početných rodín boli významnejšie zastúpené najmä medzi chudobnými na Slovensku. Váha neúplných rodín medzi chudobnými bola vyššia zase v Čechách. Medzi dôchodcami bol najvyšší rozsah chudoby v domácnostiach dvojíc žijúcich z jedného dôchodcu, medzi osamelými dôchodkyňami vo veku 70 a viac rokov a medzi invalidnými dôchodcami v produktívnom veku.

- V 70-tych a 80-tych rokoch klesla diferenciacia podielu chudobných podľa krajov.

SUMÁRNE K DEJINÁM SOCIÁLNEJ POMOCI

1. Vzory a schémy neformálnej a neinštitucionlizovanej sociálnej pomoci vychádzajú o.i. z určitých zásad posvätených tradíciou a z tradičných postojov a schém činností, účinnosť ktorých sa v minulosti potvrdila. Ide o tieto zásady, postoje a schémy:

- Zásady reciprocitu (poskytnutú pomoc bolo treba vynahradiť, či už prácou, alebo úctou prejavovanou presne zvykovo normovaným spôsobom, ktorým sa v spoločenstve obnovovala a potvrdzovala jeho sociálna diferenciacia a fungovanie sociálnej kontroly).

- Zásady zásluhovosti (pomoc sa neposkytla tomu, kto si ju podľa mienky lokálneho spoločenstva nezaslúžil, pretože sa nesnažil o zlepšenie svojej situácie).

- Zásady skupinovej solidarity (cechy, bratstvá a iné korporácie, ako aj prostredie robotníckych sídlisk sa stali základom tradície korporativizmu).

- Zásady dobročinnosti (poznanej a osvojenej vďaka kresťanstvu).

2. Chudobinské právo (a sociálne zabezpečenie vôbec) sa do roku 1918 vyvíjalo rozdielne na Slovensku a na území dnešnej ČR. Bolo to dané rozdielnou legislatívou v predlitavskej a zalitavskej časti monarchie, ale aj rozdielne utvorenými postojmi a schémami činností. Rozdiely sa neskôr, po roku 1918, premietali do inštitucionálnej a organizačnej podoby toho, čo dnes voláme sociálnou pomocou.

3. Systém socialistického sociálneho zabezpečenia nebol od samého začiatku dimenzovaný na koncepčné riešenie životných situácií a sociálnych udalostí, do ktorých sa dostávali chudobní ľudia. Nebol tiež pripravený reagovať na proces transformácie ekonomiky po roku 1989. Okrem toho chýbal mechanizmus dynamickej konštrukcie výpočtu dávok, mechanizmus ich valorizácie. Predovšetkým ale chýbal mechanizmus, ktorý by aktivizoval ľudí v hmotnej a sociálnej núdzi, ak to malo zmysel, k opätovnému nadobudnutiu sociálnej

každá takáto sociálna investícia bola preto ekonomicky efektívna, a tak dnes stojíme v mnohých prípadoch opätovne pred problémom hladových dolín. Pre naše potreby je však podstatné to, že za socializmu mali aj ekonomické investície vlastne charakter investícií sociálnych, to znamená opatrení sociálnej politiky.

svojbytnosti a zodpovednosti. Monopol štátu nevytváral tiež priestor pre uplatnenie iniciatívy samosprávnych a autonómnych organizácií. Neumožnil tiež formy spolupráce, ktoré by štátu odobrali z bremena, ktoré na seba zobral a nebol schopný zvládať.

Ak pre minulosť platí, že zo sociálno-ochranných činností, ktoré sa uplatňovali v pospolitostiach, štát inštitucionalizoval postupne sa vyčleňujúce činnosti sociálnej pomoci do podoby chudobinských zákonov a zákonov ochraňujúcich sociálne práva občanov, a že občianska spoločnosť si ich následne privlastnila v podobe aktivity rôznych združení a charity, tak pre situáciu po roku 1989 platí úplne opačný postup. Štát, ktorý po roku 1948 sústredil vo svojich rukách celok sociálno-ochranných činností, hľadal cestu, ako ich opätovne „rozdeliť“ medzi viacerých aktérov a ako optimálne prinavrátiť rodine a lokálnemu spoločenstvu ich primárnu zodpovednosť za sociálnu pomoc. Tento postup od štátu späť k občianskej spoločnosti a prirodzeným štruktúram je neporovnateľný s predchádzajúcim procesom.

4. Pred destabilizujúcou chudobou sa spoločnosť môže brániť rôzne - a história to dokazuje. Chudobe sa napríklad nebude pripisovať žiadny význam - to bol prístup stredoveku. A keď to nepomôže, možno reštriktívnymi opatreniami zakázať negatívne spoločenské dôsledky chudoby, ako napr. tuláctvo, žobranie na nedovolených miestach a pod. Toto riešenie použili ľudia v novoveku. Chudobu však možno tiež začať riešiť - to sa stalo aktuálne od druhej polovice 19. storočia. V komunistickom vydaní tohoto riešenia štát prevzal na seba takmer všetky sociálno-ochranné činnosti a narušil základy ľudskej solidarity.

5. Štát zatiaľ vždy vstupoval do riešenia chudoby bez charitatívnych pohnútok - išlo o politiku. Sociálna otázka sa od XIV. storočia stala súčasťou politiky štátu. Cieľ bol pritom ten istý ako v prípade pospolitostí - zabezpečiť stabilitu spoločenského zoskupenia. Používané prostriedky však boli iné. A tak možno konštatovať, že štátnym inštitúciám a orgánom sa doteraz ešte nikdy nepodarilo citlivo riešiť individuálne sociálne problémy a pospolitostiam a rôznym združeniam sa zase doteraz nepodarilo úspešne stabilizovať spoločenské pomery v situáciách masových sociálnych ohrození.

TRANSFORMÁCIA SOCIÁLNEJ POMOCI PO ROKU 1989

Po období likvidácie sociálnej pomoci ako systému v rokoch 1948 – 1989 sa do popredia dostala úloha urýchlene transformovať jednotlivé prvky sociálneho zabezpečenia a vytvoriť systém, ktorý by plnil funkciu aktivizovania k svojpomoci a sociálnej suverenite a tiež funkciu integrovania sociálne odkázaných so spoločnosťou. Výsledkom sociálnej pomoci má byť znovuzískaná sociálna suverenita osôb a ich rodín a ich integrácia s prostredím.

Aktivizujúca pomoc

Zabezpečenie aktivizujúcej funkcie sociálnej pomoci vyžaduje riešiť starú dilemu chudobinskej starostlivosti: poskytovať pomoc všetkým sociálne odkázaným je nevyhnutné, ale jej nediferencované poskytovanie vedie k narastaniu jej zneužívania. Od polovice 14. storočia a najmä od vydania Alžbetínskeho zákona v Anglii v roku 1601 svetská moc rieši tento problém delením sociálne odkázaných na tzv. poctivých a nepoctivých chudobných a tým, že poskytnutie pomoci sa viaže na recipročné správanie sociálne odkázaného. Garanciu poskytnutia minimálnej pomoci si ponecháva cirkev organizovaním poskytovania tradičnej almužny a od polovice 16. storočia rozvojom charity, kde zásada reciprocity nebola podmienkou poskytnutia pomoci. V súčasnosti obidve funkcie pomoci, garantovanie prežitia, ako aj poskytnutie účinnej pomoci rieši verejná správa. Hlavným problémom pritom je, ako poskytnúť účinnú pomoc všetkým a zároveň zabrániť jej zneužívaniu.

Získanie sociálneho príjmu z verejných prostriedkov sa v systémoch sociálnej pomoci vždy viaže s reciprocitou za poskytnutú pomoc. Konkrétne to znamená, že sa viaže s viac alebo menej striktnými podmienkami, ktoré sa týkajú práce. Mali by tak tvoriť prekážku pre zneužívanie pomoci a oslabovanie vôle spoločnosti k solidarite. Toto prepojenie pomoci a práce však naráža na problém rozsiahlej dlhodobej nezamestnanosti a jej sociálnych dôsledkov. Hlavný cieľ sociálnej pomoci - pomôcť k svojpomoci, sa preto dosahuje dvomi komplementárnymi cestami:

1. Právo na minimum existencie sa spája s právom na prácu, aby poskytovaná pomoc nevytvárala pre prijímateľa riziko pasce chudoby. Spojenie práva na minimum existencie s právom na prácu však naráža na problém rastúcej štrukturálnej nezamestnanosti a pokles počtu nízko kvalifikovaných pracovných miest. Nedostatok práce pre určité skupiny obyvateľstva znižuje tak priestor pre také recipročné správanie, ktoré by týchto ľudí nestigmatizovalo. Týka sa to predovšetkým etnických skupín, ktoré vznikli ako dôsledok migrácie a tiež skupín s nízkym vzdelaním. Problém modernej chudoby sa tak stáva stále viac problémom dlhodobej nezamestnanosti a súvisiaceho poklesu ľudského a sociálneho kapitálu týchto ľudí a poklesu sociálneho potenciálu spoločností, ktoré vytvárajú. V rozvinutých a bohatších krajinách sa preto zabezpečenie práva na minimum existencie spája hlavne s marginalizáciou skupín dlhodobo nezamestnaných, s ich sociálnou degradáciou a sociálnou exklúziou. Tieto javy sa vo väčšej miere vyskytujú v etnických skupinách migrantov. V chudobnejších krajinách sa právo na minimum existencie spája zase vďaleko väčšej miere s prácou ako so zdrojom financovania realizácie tohoto práva.

2. Ak o sociálnej pomoci hovoríme ako o organizovanej činnosti pre poskytovanie pomoci pri riešení obtiažnych životných situácií a sociálnych problémov, tak vo vzťahu ku skupinám a lokálnym komunitám, ktoré sú postihnuté dlhodobou nezamestnanosťou (ide hlavne o komunity etnické, ale nielen) je v popredí predovšetkým metóda práce s lokálnymi spoločnosťami (hlavne etnickými). Cox, F., Erlich, J., Rothman, J. a Tropman, J. (1974: 4-5) menujú tri spôsoby, ktorými sa realizuje práca s komunitou: lokálny rozvoj, sociálne plánovanie a sociálna akcia. Práca s etnickými a rasovými menšinami by podľa nich mala používať metódu sociálnej akcie. Sociálna akcia podľa týchto autorov predpokladá, že:

„[...] existuje znevýhodnená skupina obyvateľov, ktorú je potrebné zorganizovať a možno tiež prepojiť na iných, aby sa získal zodpovedajúci vplyv na širšie chápané spoločenstvo s cieľom získať väčšie zdroje a taký prístup zo strany tohoto spoločenstva, aby bol v súlade so zásadou sociálnej spravodlivosti a demokracie. Pracovníci (sociálni) sa snažia uskutočniť zásadné zmeny vo veľkých inštitúciách alebo procedúrach, ktoré sú v spoločenstve záväzné. Snažia sa redistribuovať v spoločenstve moc, prostriedky a rozhodovacie procesy, alebo zmeniť politiku rôznych organizácií.“

Zmeny v prístupe k poskytovaniu pomoci sociálne odkázaným sa odzrkadľujú aj v terminológii. Namiesto pojmu *sociálna starostlivosť* sa stále častejšie používa pojem *sociálna pomoc*. *Starostlivosť* vyjadruje situáciu, kedy organizácia ktorá ju poskytuje, preberá zodpovednosť za riešenie životnej situácie klienta. Sociálne odkázaný človek sa stáva objektom pomoci. *Starostlivosť* navodzuje situáciu pasívneho prijímania pomoci, klienta zbavuje jeho vôle a možnosti pomáhať si sám pokiaľ to len ide. *Sociálna pomoc* vychádza naproti tomu z toho, že človek má právo nielen na pomoc zo strany spoločnosti pri prekonávaní svojej obtiažnej životnej situácii, ale aj na to, aby táto pomoc rešpektovala jeho ľudskú dôstojnosť, aby bol aktívnou súčasťou tejto pomoci a aby táto pomoc posilňovala túto jeho aktívnu úlohu. Táto zásadná zmena spôsobila, že sociálna pomoc sa stala omnoho širším pojmom ako sociálna starostlivosť, pretože obsahuje nielen činnosti spojené so starostlivosťou, ale tiež prevenciu a široko chápanú sociálnu prácu.

Tieto zmeny v prístupe k pomoci chudobným a sociálne odkázaným sa prejavujú v tom, že dôraz sa prenáša z činností starostlivosti na činnosti prevencie a rehabilitácie, to znamená na rozvoj poradenstva a na rozvoj sociálnych služieb.⁹ Toto širšie ponímanie pomoci však odhalilo ďalší dovtedy nerozlišený priestor – potrebu inklúzie a integrácie sociálne marginalizovaných a vylúčených so spoločnosťou prostredníctvom sociálnych služieb. K týmto službám by teda mali mať prístup všetci občania, resp. obyvatelia, a to na základe kritéria potrieb a nezávisle od výšky ich príjmov.

Integrujúca pomoc

Napomôcť integráciu a súdržnosť spoločnosti je druhým cieľom modernej sociálnej pomoci. Súdržnosťou spoločnosti možno vo všeobecnosti rozumieť také usporiadanie sociálnych vzťahov, ktoré sústreďuje jednotlivcov a sociálne skupiny do spoločnosti. Utvára sa na historicky vzniknutej štruktúre spoločnosti a prejavuje sa vzťahmi solidarity, spriaznenosti a spolupráce. Trvalosť a kontinuitu prejavov sociálnej súdržnosti udržiavajú v súčasnosti najmä inštitúcie. Zabezpečujú rešpektovanie zásad sociálnej spravodlivosti a rovnosti, sociálny dialóg a spoločenskú dohodu a sociálnu ochranu a solidaritu členov spoločnosti.

Uplatňovanie princípu subsidiarity prinavracia v ostatnom čase dôležitosť neinštitucionálnej sféry a sféry kvázi inštitucionálnej. Znamená to, že súdržnosť sa bude v budúcnosti stále viac dosahovať tým, že každý člen spoločnosti bude mať možnosť rozvíjať svoju mnohonásobnú, rôzne individuálne štruktúrovanú identitu a tým, že každá komunita bude mať možnosť riešiť si sama svoje problémy. Zároveň sa bude od nej očakávať, že sa bude podieľať na riešení celospoločenských úloh a problémov.

Na rozdiel od prvej polovice minulého storočia rozvinuté spoločnosti prisudzujú stále menší význam homogenite spoločnosti. Podmienkou pozitívneho využitia rozmanitosti je však to, či spoločnosť dokáže znížiť legitimitu rozhodnutí, ktoré prijíma mechanicky dosahovaná početná väčšina a či dokáže zabezpečiť rast významu menším. V nadväznosti na to sa v týchto spoločnostiach dostáva do popredia kultúra rešpektu k odlišnosti, sociálny dialóg a dohoda medzi stále rozmanitejšími časťami štruktúry spoločnosti. S šíriacou sa globalizáciou a uplatňovaním princípu subsidiarity rastie zároveň dôležitosť nadnárodných a regionálnych štruktúr. Súdržnosť a súvisiaca skupinová identita, solidarita a spolupráca tak prestávajú byť záležitosťou prevažne národného štátu. S rastúcou rozmanitosťou spoločnosti vrátane rozmanitosti foriem rodiny rastie však nebezpečie fragmentarizácie spoločnosti a prehlbovania sa procesov sociálnej exklúzie.

Pre oblasť sociálnej pomoci to znamená potrebu prehodnotiť doterajší prístup integrácie príslušníkov menším a sociálne vylúčených do spoločnosti. Príčiny migrácie Rómov do krajín EÚ naznačujú, že prehodnotená by mala byť najmä oblasť poskytovania príležitostí.

Nádeje spájané ešte nedávno so zmenami v sociálnej pomoci vyjadril M. Księżopolski (1999: 178), keď napísal:

„Postupne zaniká tradičný, chudobný poberateľ sociálnej starostlivosti a namiesto neho sa má objaviť občan, ktorý využíva, podobne ako iní, právo na pomoc v každej životnej situácii. Zároveň s tým sa vďaka integrovaniu rôznych sociálnych služieb a dávok speje k tomu, aby sa sociálna pomoc stala svojho druhu službou, ktorú budú môcť využívať všetci členovia spoločnosti, tak ako je to napr. v prípade systému vzdelávania a osvetly alebo ochrany zdravia. Sociálna pomoc sa takto postupne pretvára z nástroja zmierňovania problémov nedostatku v

⁹ V ČR sa tieto zmeny realizovali prijatím Zákona č. 108/2006 Sb. o sociálnych službách, Zákona č. 111/2006 Sb. o pomoci v hmotnej núdzi a Zákona č. 110/2006 Sb. o životnom a existenčnom minimu.

nástroj realizácie práva každého človeka na ekonomickú a sociálnu istotu, na rovnosť životných podmienok a na aktívnu účasť v živote spoločnosti.“

Boj s chudobou a pomoc chudobným sa v súčasnosti formuje v dvoch smeroch:

1. Vytváranie systému, ktorý garantuje určitú úroveň príjmu pre ľudí, ktorým hrozí chudoba a marginalizácia v spoločnosti. Garancia minimálneho príjmu môže im za určitých okolností uľahčiť integrovanie sa do spoločnosti a brániť tvoreniu sa gett chudobných. Systém garantujúci príjem vytvára situáciu, kedy človek má nárok na príjem, ktorého výšku určuje zákon. Neznamená to však automatické vyplácanie peňažnej podpory. O pomoc sa treba uchádzať, čo predpokladá individuálne zhodnotenie vlastnej situácie a individuálne uchádzanie sa o pomoc. S týmto spôsobom riešenia problematiky chudoby je spojená problematika pracovného trhu v tom zmysle, že príjmy z pracovnej činnosti by mali byť vyššie ako štátom garantované sociálne minimum a sociálne príjmy mali byť nejakým naviazané na pracovnú aktivitu.¹⁰

2. Poskytovanie individualizovanej, selektívnej pomoci, ktorá je adresovaná konkrétnym jednotlivcom, skupinám, komunitám a lokálnym spoločnostiam, ktoré riešia obtiažne životné situácie, resp. sociálne problémy. Poskytnutie pomoci predpokladá preverovanie oprávnenosti každého jednotlivého prípadu. Pomoc sa poskytuje individuálne výberom tej formy, ktorá je pre ten - ktorý prípad adekvátna. Práca s jednotlivcami sa sústreďuje na intervencie do sociálnych vzťahov, práca so skupinami využíva skupinu ako nástroj pre rozvoj jednotlivca a riešenie jeho problémov. V práci s komunitou sa pracuje so vzťahmi medzi skupinami, identifikujú sa sociálne patológie a problémy a hľadajú sa zdroje, skupiny, organizácie a inštitúcie na realizovanie činností pre ich odstránenie. Je s tým ale spojený problém stigmatizácie, ktorá môže byť za istých okolností pozvaním do sveta diskriminácie.

SOCIÁLNA POMOC A JEJ DILEMY

Garantovanie práva na minimum existencie sa spája s vyriešením troch problémov - kto má toto právo garantovať, čo má pre to urobiť a aké postupy zvoliť. Ak hovoríme o tom, KTO má toto právo garantovať, tak hovoríme o dvoch skupinách, ktoré poznali už chudobinské zákony - o rodine a o obci. Tieto zákony však neriešili situáciu, kedy ani jedna z týchto skupín nie je v stave pomoc poskytnúť. Koncom 19. storočia boli takéto situácie stále častejšie a po 1. svetovej vojne sa stalo nevyhnutné tento problém riešiť. Vyhovujúce riešenie priniesol až jeden z architektov katolíckej sociálnej náuky Heinrich Pesch¹¹ (Novak, 1989: 78-105), ktorý svojou filozofiou *solidarizmu* a ideou *korporacionizmu* inšpiroval formulovanie zásady *subsidiarity* v encyklike *Quadragesimo anno* v roku 1931. Podľa tejto zásady zodpovednosť z bližšieho kruhu osôb prechádza na vzdialenejší, keď blízky okruh nie je v stave naplniť potrebu pomoci. Podľa Pescha zodpovednosť za poskytnutie pomoci majú v prvom rade skupiny, v ktorých človek realizuje väčšinu svojich sociálnych vzťahov a činností

¹⁰ Tento problém sa rieši inak v Európe a inak v USA. V Európe vo všeobecnosti platí, že úroveň garantovaného príjmu je stanovená normatívne na základe súpisu potrieb nutných k sociálne akceptovanému prežitiu. Vyvoláva to situáciu, kedy odbory požadujú minimálny plat nad úrovňou štátom garantovaného príjmu. V americkom systéme je to naopak. Lokálna sociálna pomoc sa orientuje podľa výšky minimálneho platu, a to tak, aby garantované minimum neprekračovalo výšku minimálneho platu a tým neoslabovalo motiváciu vstupu na trh práce.

¹¹ H. Pesch (1854 - 1926) rozvinul pôvodnú ideu biskupa Wilhelma von Ketteler, ktorý proti silnejúcemu nemeckému liberalizmu postavil hodnoty tradičnej spoločnosti v strednej Európe - harmóniu spoločnosti organizovanej na báze prirodzených vzťahov pospolitostného typu (rodina, lokálne jednoetnické spoločenstvá a cechy) zaštitenej štátom, ktorý ctí disciplínu.

- hlavne rodina a lokálne spoločenstvo. V súlade s touto zásadou organizácie a inštitúcie sociálnej pomoci sú povinné intervenovať až vtedy, keď primárna skupina nie je v stave pomôcť a keď chce, aby jej pomohol niekto iný. Uplatnenie zásady subsidiarity však znamená, že organizácie a inštitúcie sociálnej pomoci si musia zabezpečiť informácie o situácii sociálne odkázaných rodín a prostriedky na poskytnutie pomoci. Môže to ale vyústiť do faktického obmedzenia slobody, samostatnosti a zodpovednosti členov primárnej skupiny.

Ak hovoríme o tom, ČO je potrebné urobiť, aby bolo možné minimum existencie garantovať, hovoríme o podmienkach, ktoré je potrebné vytvoriť, aby človek bol schopný uspokojovať svoje potreby. Prvou podmienkou je schopnosť a možnosť práce a druhou je mať možnosť zabezpečiť sa pre prípad neschopnosti pracovať. Právo na zabezpečenie minima existencie je teda zároveň právom na prácu. Doslovné chápanie tohto práva však vedie k politike plnej zamestnanosti a tým k obmedzovaniu slobody jedinca voliť slobodne svoje profesiu a vedie tiež k obmedzovaniu jeho slobody pohybu. Toto právo sa preto chápe skôr ako právo potenciálne. S. Golinowska (1994: 170) upozorňuje v súvislosti s tým na to, že ak sa právo na prácu podriadi právu na zabezpečenie minima existencie, práca prestane byť podmienkou príjmu a väzba medzi obidvomi týmito právami sa naruší. Dochádza nielen k narušeniu rovnováhy verejných financií, ale aj k tomu, že v spoločnosti sa utvárajú nárokovo - požadovačné postoje a politici sa sústreďujú viac na programy redistribúcie ako na programy tvorenia nových pracovných miest. Problémom preto je, ako prepojiť právo na minimum existencie a právo na prácu v situácii štrukturálnej nezamestnanosti a v situácii nízkej úrovne ľudského kapitálu sociálne odkázaných (rómskych) rodín.

Ak hovoríme o tom, AKO postupovať, aby bolo možné zabezpečiť právo na minimum existencie, tak hovoríme o takých právnych a inštitucionálnych riešeniach, ktoré umožnia, aby toto právo malo nárokovateľný charakter. Takým riešením je koncepcia garantovaného životného minima a koncepcia spotrebného koša. Životné minimum slúži ako kritérium pre poskytovanie dávok sociálnej starostlivosti a štátnej sociálnej podpory. Problém vzniká vtedy, ak jednu skupinu takto odvodené dávky stimulujú k uchádzaniu sa o prácu a inú nestimulujú, pretože pre jej evidentne nižšie životné nároky, výška sociálnych dávok plne uspokojuje jej sociálne potreby. Problém vzniká tiež vtedy, ak sociálne odkázaná rodina nepoužíva svoj sociálny príjem hospodárne a v súlade s očakávaním a keď spoločnosťou uznané základné potreby neuspokojuje. V takýchto prípadoch je užitočná koncepcia spotrebného koša a inštitút osobitného príjemcu. Umožňujú čiastočne nahradiť pomoc finančnú pomocou vecnou, hlavne poskytovaním tovarov a služieb v súlade s rozsahom a rozmanitosťou spotrebného koša. Slúžia najmä uspokojovaniu potrieb detí, poskytovaniu poradenstva, vzdelania, tovarov, iných služieb. Pre skupiny s odlišnou kultúrou je tento typ pomoci účinnejší ako pomoc čisto finančná. Problém je v tom, ako takúto pomoc organizovať v podmienkach obmedzených personálnych a finančných možností lokálnej samosprávy, ale hlavne v podmienkach, kedy poskytovateľ nerozumie kultúrnej odlišnosti prijímateľa pomoci.

DILEMY TOLERANCIE A SOCIÁLNEJ POMOCI

Pluralita systému a zodpovednosť štátu za jeho efekty

Hlavný problém otvorenej spoločnosti je podľa Kołakowského v tom, ako brániť jej pluralistické základy proti nepriateľom pluralizmu a nepoužívať pritom prostriedky, ktoré ho ničia. Ústavný poriadok, ktorý zabezpečuje občianske práva a politické slobody je sám proti týmto zásadám, keď zbaví ochrany zákona totalitné hnutia a strany. Pôsobí však proti sebe, keď im zabezpečuje právnu ochranu. L. Kołakowski uzatvára svoje pochybnosti konštatovaním, že je ťažké brániť demokraciu demokratickými prostriedkami, je to ale podľa

neho možné, ak máme vôľu brániť ju. Tolerancia totiž podľa neho neznamená ľahostajnosť, pluralizmus spočíva na uznaní určitých spoločných hodnôt. A tolerancia a pluralizmus sú nerozlučnou dvojicou. Tvrdí, že zástancovia demokracie, pluralizmu a otvorenej spoločnosti, by mali tieto hodnoty brániť a ústavný poriadok by nemal byť rovnako ľahostajný voči svojim obrancom aj nepriateľom. Inými slovami, bezbrehá tolerancia ohrozuje našu slobodu.

Vo vzťahu „miera tolerancie a miera plurality“ je v prípade sociálnej pomoci ukrytý problém. Za opatreniami ktorými štát obmedzuje kompetencie ostatných aktérov sociálnej pomoci, v tom najmä lokálnych spoločenstiev, a ktoré sa na prvý pohľad zdajú v poriadku, sa ukrýva zásada pomáhať slabším proti silnejším. Kořakowski (1998a) o uplatňovaní tejto zásady píše, že jej konzekventné uplatňovanie vedie k úplnej likvidácii konkurencie, a teda k likvidácii trhu. Kořakowski tvrdí, že úplná likvidácia trhu znamená zavedenie totalitnej spoločnosti, čo znamená, že jedni ľudia sú vybavení totálnou mocou a iní sú totálne slabí, zbavení akejkolvek moci. Takéto uvažovanie nie je podľa Kořakowského žiaden modelový výmysel zbavený reálneho podkladu. Všetky totalitné zriadenia začínali podľa neho hlásaním ideí bezpečnosti a istoty pre všetkých a potrebou brániť slabších právnymi prostriedkami pred tzv. nadmernou konkurenciou. Aj keď sa v prípade sociálnej pomoci nejedná o žiaden trh a konkurenciu, úvaha Kořakowského, ktorá sa týka pracovných vzťahov, upozorňuje na to, že sústredenie priveľa rozhodovacích kompetencií v rukách jediného aktéra môže aj v prípade sociálnej pomoci vytvoriť situáciu, kedy sa tento systém môže stať nástrojom moci a politického vplyvu jediného aktéra - či už štátu, alebo lokálneho spoločenstva.

Napriek tomu, že zodpovednosť za poskytnutie sociálnej pomoci má predovšetkým priame sociálne prostredie sociálne odkázaného (rodina a obec) existujú dôvody pre hľadanie okruhu zodpovedných za zabezpečenie minima existencie v inštitúciách a nie v skupinách pospolitostného typu. V súčasnej spoločnosti už iba inštitúcie dokážu účinne garantovať univerzálnosť práva na minimum existencie, stabilný príliv potrebných prostriedkov, trvalú legitimitu činnosti pomoci a tiež delegovanie požiadavky pomoci na vyššiu úroveň, ak nižšia už nie je v stave pomoc poskytnúť. Garancia sa však viaže na rešpektovanie stanovených pravidiel a schém. V prvom rade človek musí byť uznaný za sociálne odkázaného (od 1. 1. 2007 *osoba ktorá se nachází v hmotné nouzi* – Zákon č. 111/2006 Sb. a/alebo *osoba v nepříznivé sociální situaci* - Zákon č. 108/2006 Sb.). Takto chápaná garancia, a ťažko ju chápať inak, nie je v stave garantovať účinné riešenie sociálnych situácií, ktoré sa nejakým spôsobom vymykajú z daných schém a rutinných postupov. Práve preto nie je možné rodinu a obec (*přirozené sociální prostředí* – Zákon č. 108/2006 Sb.) zbaviť zodpovednosti za pomoc svojim členom. Pri uplatňovaní zásady subsidiarity sa preto nedá jednoznačne stanoviť, ktorý okruh by mal niesť primárnu zodpovednosť a garantovať minimum existencie. Problém preto stojí inak - ako navodiť spoluprácu všetkých aktérov sociálnej scény v lokalite tak, aby mohla tvoriť prvú rovinu garancie minima existencie pri súčasnom rešpektovaní zásady subsidiarity?

V prípade sociálne odkázaných rómskych rodín sa tento problém komplikuje navyše tým, že tieto rodiny často nie sú integrované v spoločnosti a adaptované na požiadavky modernej civilizácie a kultúry. Ak intervenujúce organizácie nechcú narúšať vnútornú integritu týchto rodín, musia sa orientovať na dlhodobé pôsobenie, na rešpektovanie ich kultúrnej odlišnosti a špecifičnosti individuálnych prípadov. Riešenia sa v tejto súvislosti hľadajú v individualizácii pomoci, v rešpektovaní kultúrnych odlišností, t.j. v multikultúrnom prístupe v oblasti sociálnych služieb. V súvislosti s tým narážame na ešte jeden problém. Garantovať minimum existencie môžu iba organizácie a inštitúcie, ktoré majú dlhodobu dostatok prostriedkov a vytrvalosti. Túto podmienku spĺňajú prakticky iba inštitúcie verejnej správy, nezávislé nevládne organizácie spravidla nie. Inštitúcie ale majú zase spravidla problém s rešpektovaním kultúrnych odlišností, s rešpektovaním špecifičnosti jednotlivých prípadov, s neštandardným postupom. Tu sú vhodnejšie nezávislé nevládne organizácie, ktoré si môžu dovoliť experimentovať a hľadať netradičné riešenia.

Zachovanie plurality aktérov je teda zárukou optimálneho fungovania systému sociálnej pomoci, na druhej strane ale jeden z nich musí garantovať poskytnutie minima prostriedkov existencie všetkým sociálne odkázaným bez ohľadu na ich prípadnú odlišnosť. Vo vzťahu k sociálnej pomoci má tento problém podobu hranice, za ktorou už nie je možné odoberať lokálnemu spoločenstvu jeho kompetencie a na druhej strane existuje hranica, ktorú keď lokálne spoločenstvo prekročí, štát stojí pre rozhodnutím aké spôsoby použiť pre prinavrátenie vzťahov tolerancie. A musí to urobiť tak, aby neobmedzil slobodu iných aktérov a skutočný pluralizmus celého systému. Ide o prvú dilemu tolerancie v systéme sociálnej pomoci – pluralita systému verzus konečná zodpovednosť štátu za napĺňanie jeho cieľov.

Tolerancia k prijímateľom pomoci a tolerancia k poskytovateľom pomoci.

Sloboda je podľa Kořakowského ohrozená v otvorenej spoločnosti hlavne pre nedokonalosť zásad liberalizmu. Liberalizmus vychádza okrem iného z predpokladu, že do vzájomných vzťahov vstupujú slobodní ľudia. V prípade vzťahov sociálnej pomoci tomu tak ale nie je. Sociálne odkázaní majú obmedzenú slobodu voľby príležitostí a to pre svoje nižšie sociálne postavenie, alebo pre svoje sociálne vylúčenie, alebo preto, že boli socializovaní do subkultúry, pre ktorú nie je hodnotou slobodná voľba príležitostí.

Okrem toho vzťahu v systéme sociálnej pomoci nie sú vzťahmi rovnocenných partnerov - prijímanie sociálnej pomoci je spojené s očakávaním recipročného správania sa sociálne odkázaného, v tom najmä s očakávaním lojality voči svetskej moci ktorá pomoc poskytuje, voči panujúcemu usporiadaniu spoločnosti, ktoré túto pomoc umožňuje a voči panujúcemu normatívnemu poriadku, ktorý ju prikazuje poskytovať. Toto platí všeobecne, ale konkrétne sa tieto očakávania líšia v závislosti od toho, aký aktér poskytuje službu. Rozsah, intenzita a motivácia očakávaní sú iné v prípade štátu, iné u lokálnej verejnej moci iné u občianskych a iné u súkromných iniciatív. Očakávaním recipročného správania sa inštitucionálne poskytovaná sociálna pomoc líši od pomoci, ktorá sa poskytuje formou almužny, milosrdenstva. Recipročné správanie sa prejavuje na úrovni lokality a lokálne spoločenstvo plní funkciu bezprostrednej sociálnej kontroly efektívnosti systému sociálnej pomoci.

Sociálnu pomoc poskytujú lokálne spoločenstvá, štát, občianske združenia a súkromné iniciatívy. Iba štát je ale garantom poskytnutia nevyhnutnej pomoci každému sociálne odkázanému občanovi. Garancia je nutná, pretože sociálne odkázaní sú často stigmatizovaní a často patria do kategórie „iní“, s ktorými lokálne spoločenstvo nepociťuje žiadnu solidaritu. Pre zabezpečenie tejto garancie musí štát právnym násilím obmedziť moc lokálnych spoločenstiev a ostatných aktérov a posilniť postavenie sociálne odkázaných. Štát preto reguluje podmienky poskytovania pomoci, poskytuje časť finančných zdrojov a určuje podmienky ich použitia, určuje podmienky solidarity atď. Štát tým ale zbavuje ostatných aktérov niektorých možností slobodne rozhodovať. Dôsledky týchto opatrení sú rozporné. Na jednej strane štát do istej miery ochraňuje sociálne odkázaných pred prípadnou svojvôľou ostatných aktérov, v tom najmä lokálnych spoločenstiev. Na druhej strane ale posilnenie nezávislého postavenia sociálne odkázaných, nezávislého na ich prirodzenom sociálnom prostredí, znamená oslabenie ich zodpovednosti voči platnému normatívnemu poriadku a nárast možnosti zneužívania pomoci, ale tiež obmedzenie slobody lokálneho spoločenstva zjednať nápravu. Inými slovami rastúca tolerancia štátu voči správaniu sociálne odkázaných otvára týmto ľuďom možnosť konať nezávislejšie na stigmatizujúcej kontrole lokálneho prostredia a rastúca tolerancia štátu voči opatreniam územných samospráv ktoré sa snažia zabezpečiť primeranú reciprocitu za poskytovanú pomoc a udržiavať vysokú úroveň sociálnej solidarity a súdržnosti v lokalite otvára týmto samosprávam možnosť diskriminovať tých, ktorí potrebujú pomoc najviac, ale sú v lokálnom spoločenstve stigmatizovaní pre svoju

„odlišnosť“. To je druhá dilema tolerancie v systéme sociálnej pomoci – tolerancia voči nekonformnému správaniu sociálne odkázaných verzus tolerancia voči opatreniam územných samospráv na zvýšenie efektivity sociálnej kontroly a tým solidarity a súdržnosti dominujúcej časti lokálneho spoločenstva.

Kultúrne jednotné alebo multikultúrne poskytovanie sociálnej pomoci

Idea otvorenej spoločnosti predpokladá netoleranciu k iracionálnym a emotívnym prvkom v usporiadaní sociálnych vzťahov. Také prvky ako tradícia, tabu, viera, emócie a kolektivity ktoré sú na nich založené - pospolitosti etnokultúrne, náboženské a pod. - by v otvorenej spoločnosti mali ustupovať do úzadia. V západnej Európe v atmosfére povojnovej konjunktúry, úspechov sociálneho štátu a zjednocovania sa západnej časti Európy, v atmosfére viery v zjednocujúcu silu nových technológií, presunu vlastníctva na vrstvu manažérov a v racionálnosť post-industriálnej spoločnosti sa očakávalo, že spoločnosť sa bude diferencovať do skupín stále viac podľa znakov, ktoré si jedinec môže slobodne a racionálne voľiť (profesia, miesto bydliska, životný partner a pod.) a stále menej podľa znakov, slobodná racionálna voľba ktorých je problematická alebo nemožná, pretože ich získavame narodením sa do určitej skupiny (etnicita, náboženstvo, farba pokožky a pod.). V súvislosti s rastom racionálneho usporiadania spoločnosti sa predpokladal nárast slobody a tolerancie, otázka klasických menšín sa považovala za druhoradú, za niečo, čo postupne odchádza do minulosti. Do popredia sa dostávala vízia homogénnej všeludskej spoločnosti, dominovala otázka občianstva a homogenity masovej, racionálne sa správajúcej spoločnosti. Nemarxisti tvrdili, že vzniká všeludská civilizácia budúcnosti (Znaniacki v r. 1938) a hľadali rôzne zdôvodnenia. Napríklad Bell v 50-tych rokoch tvrdil, že zanikajú ideologické rozdiely (Bell a jeho koniec ideológie), Riesman v 60-tych rokoch hovoril o vznikajúcej masovej spoločnosti ako spoločnosti s unifikovaným systémom hodnôt (Riesman a jeho Osamelý dav), Esman v rokoch 70-tych zase tvrdil, že zanikajú a v budúcnosti celkom zaniknú emocionálne a iracionálne činitele v živote spoločnosti, ktoré sa všeobecne spájajú s etnicitou (Esman a jeho etnický konflikt v západnom svete). V komunistickom variante tejto vízie dominovala všeludská spoločnosť založená na proletárskej solidarite a súdržnosti nastolenej likvidáciou triedneho usporiadania spoločnosti. Oficiálnym cieľom bola homogénna racionálne utváraná spoločnosť v ktorej nebudú konflikty, ktorých zdrojom je súkromné vlastníctvo. V praxi to znamenalo, že diferenciaciu spoločnosti utváralo svojimi rozhodnutiami vedenie komunistickej strany. Stúpenci komunizmu verili, že ide o racionálne rozhodnutia na základe poznatkov tzv. marxisticko-leninských spoločenskovedných disciplín.

Dnes vieme, že vývoj išiel iným smerom a tzv. neracionálne diferencie založené na etnicite, emóciách, jazyku, náboženstve, na ideológii a na iných kultúrne podmienených diferenciačných kritériách nezaniikli, ba práve naopak. Novému smeru vývoja zodpovedali aj reakcie tých, ktorí ho reflektovali. Príkladom nech je opäť D. Bell, ktorý v roku 1957 prorokoval zánik epochy ideológií (a tým aj diferenciacii na báze ideológií) a o 25 rokov neskôr, v roku 1983, píše svoju slávnu esej *Návrat sacrum*. Dokazuje v nej, že sa vráti éra dôležitosti emotívnych faktorov, v tom etnicity v živote individuálnom, ako aj sociálnom.

Dôsledky tohto vývoja v oblasti tolerancie reflektuje L. Kołakowski (1998a). Hovorí, že v otvorenej spoločnosti ide o slobodu v spoločenských vzťahoch. Ak v nich vládne sloboda, mala by v nich vládnuť atmosféra nezávislosti na tradícii a tabu. Všetky spoločensky dôležité rozhodnutia by sa mali prijímať ako výsledok racionálnej diskusie, pretože v liberalizme nie je vyššia autorita ako autorita ničím neobmedzeného rozumu. Spoločnosť oslobodená od tabu a tradícií, ktorá nemá historicky posvätené morálne zásady, by ale musela byť spoločnosťou ľudí dospelých vekom aj duchom. Tak to ale nie je a správanie ľudí usmerňujú podľa Kołakowského regulačné mechanizmy v ktorých úcta k tradícii a autorite

hrá významnú úlohu. Hovorí, že sú minimálne dve inštitúcie založené na autorite: rodina a škola. Morálna aj intelektuálna výchova sa musia opierať na autorite. Opieranie sa o autoritu však znamená narušenie zásady slobody ducha a tolerancie. Podobne s tradíciou. Bez dôvery v tradíciu nemôže podľa Kołakowského existovať žiadna spoločnosť. Dôvera v tradíciu a tolerancia si podľa Kołakowského v bežných každodenných záležitostiach neprekážajú, ale ak ide o veci, ktoré sú pre spoločnosť „sväté“, tu už tolerancia nie je možná. Kołakowski tu vidí rozpor - úplné uplatnenie liberálnych zásad by podľa neho znamenalo možnosť pre plné uplatnenie tolerancie, ale hlavnou prekážkou pre plnú toleranciu by sa stalo náboženstvo. A dodajme, aj ostatné mimo právne regulačné okruhy nášho správania sa a konania.

Kołakowski uzatvára, že útoky na autoritu v mene slobody vedú v konečnom dôsledku k totalitnej vláde štátu, lebo niekto musí nakoniec ustanoviť pravidlá hry. Pravidlá hry je potrebné ustanoviť preto, pretože spoliehanie sa na ľudskú prirodzenosť nás môže zaviesť k hobbesovskej vojne všetkých proti všetkým. Vyplýva z toho, že niekde je hranica, za ktorou už nie je možné útočiť v mene slobody na inštitúcie školy a rodiny založené na rešpektovaní autority tradícií a viery. Kołakowski zdá sa vychádza z podobného predpokladu ako teórie etiologické – v spoločnosti existuje iba jeden platný normatívny poriadok, všetko ostatné sú subkultúry, ktoré sú marginalizované a nie je možné dopustiť, aby útočili na posvätné inštitúcie rodiny a školy.

Čo s tým ale robiť v systéme sociálnej pomoci? Ako ju poskytovať v multikultúrnom prostredí tak, aby nebolo v štáte toľko systémov sociálneho zabezpečenia, koľko je kultúrne odlišných etník, a aby poskytovaná pomoc motivovala k svojpomoci?

Ide o dilemu zachovať jednotný systém sociálnej pomoci, ktorý garantuje všetkým prístup k rovnakej pomoci verzus rešpektovať pri poskytovaní pomoci jedinečnosť identity kultúrne odlišnej skupiny čo môže znamenať nielen odlišný spôsob poskytovania pomoci, ale dokonca až jej odlišný rozsah, resp. obsah.